

## NAJSTARIJE CRKVE BDM U ISTRI

Lucijan FERENČIĆ

*Najstarije Marijanske crkve u Istri*, podignute u V i VI st., velebni su spomenici kršćanske starine i njene pobožnosti prema Mariji.

Mi ćemo se ograničiti samo na tri najznačajnije Marijanske bazi- like, poznate po svojoj umjetničkoj vrijednosti: *porečku baziliku iz VI st.*, *pulsku katedralu iz VI st.* i *crkvu »Sancta Maria Formosa« iz VI st. u Puli*. One su, doduše, nastale u vrijeme kad još Hrvati nisu napučili krajeve Istre, ali su svojom velebnom umjetničkom ljepotom bile poticaj i našim pradjedovima za njihov umjetnički razvoj i kult prema Mariji. Stoga su velikim dijelom i naša kulturna baština.

### I

#### POREČKA PREDEUFRAZIJSKA BAZILIKA

1. Grad Poreč, u kome se diže najpoznatija Marijina bazilika u Istri, smješten je usred zapadne obale Istre, na malenom poluotoku, okružen s nekoliko otočića koji zaštićuju njegovu uvalu. Stoga je ta uvala i postala važno lučko središte.

U neposrednoj blizini obale sačuvani su tragovi predhistorijskih utvrda na brežuljcima Mordela, Sv. Anđeo i Picug. To su bili utvrđeni centri plemenskog života predrimskog stanovništva. Uz podnožje brežuljka Mordela i Sv. Anđeo iskopano je preko 500 grobova. Naselje je vjerojatno bilo jako i živjelo je do rimskog razdoblja.<sup>1</sup>

U I st. nakon Krista Poreč postaje središte života uređenog teritorija (*Ager coloniae Juliae Parentii*), grad sa samostalnom upravom antičkog municipija, podignutog na stepen kolonije. Kasnije, Poreč je bio više od dva stoljeća (539—751) povezan usko s Bizantom.

Već u prvim stoljećima nalaze se u Poreču tragovi kršćanstva. Ono se širilo iz većih središta. Porečka je biskupija postojala prije slobode

<sup>1</sup> A. Amoroso, *Le necropoli preistoriche Dei Pizzughi*, Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria (naprijed: Atti e memorie), Poreč V/1889; F. Forlatti, *L'archeologia della Venezia Giulia nel decennio 1926—1936*, Atti e memorie, XLVII/1935. O Poreču vidi M. Prelog, *Poreč — grad i spomenici*, Beograd 1957; A. Sonje, *Poreč — turistički vodič*, Poreč 1961.

ispovijedanja kršćanske vjere. O tome svjedoči natpis na ulomku sarkofaga sv. Maura, prvoga porečkog biskupa i mučenika iz III st.

Kršćanstvo je sigurno u Poreču bilo razvijeno prije druge polovice III st. kad se već organizirala kršćanska općina. Pretrpivši progonstva, nije podlegla, nego neposredno nakon dane slobode (313) otvara javne crkve.

U drugoj polovici IV st. prenose se relikvije prvoga porečkog biskupa sv. Maura iz predgrađa u gradsko područje na mjesto prvotne sakralne građevine. Kršćanstvo se naglo širi i jača te se već u V st. podiže predefrazijeva bazilika a u VI st. biskup Eufrazije gradi veličanstvenu baziliku.

2. Na prostoru okruženom s jedne strane perimetralnim zidom Eufrazijeve bazilike, od sjevera malim vrtom uz rub gradskih zidina, sa zapadne strane biskupskom palačom a s istočne raznim predgradnjama nalaze se iskopani *ostaci starih sakralnih zgrada*. Pronađene su dvije dvorane (aule) i dijelovi njihovih zidina. Uz sačuvane ostatke temeljnih zidova i mozaika, za određivanje vremenskog slijeda tih sakralnih zgrada veoma važan je epigrafski spomenik. To je *ploča s natpisom a u njemu se opisuje prijenos kostiju sv. Maura s groblja koje se nalazilo izvan grada na mjesto gdje je bio mučen*. Ploča je nađena 1846. god. ispod glavnog oltara današnje bazilike a nalazi se u baptisteriju.

Prema iskopanim temeljima zida mogu se rekonstruirati obrisi stare crkve. Na tom prostoru se nalaze dijelovi triju velikih mozaika, nejednake veličine.

Na istočnoj je strani mozaik s motivima meandra a u gornjem rubu dva manja kvadrata s likovima riba, starim kršćanskim simbolima (ihthys). Na drugom mozaiku je unutar meandra kantharos iz kojeg se isprepleću vitice. Na gornjem i donjem rubu tog mozaika je latinski posvetni natpis u kojem se spominju imena vjernika koji su novčano potpomogli izgradnju mozaika. Na trećem mozaiku je medaljon unutar lisnatog vijenca na kojem je natpis darovatelja.

U otvorenom prolazu između zaštitne konstrukcije i sjevernog zida bazilike nastavljaju se maleni fragmenti mozaika. Dijelovi mozaika što se nalaze ispod sjeverne lađe bazilike posebne su cjeline. One su veće ali su, na žalost, sačuvani samo fragmentarni dijelovi s natpisima darovatelja.

Iznad tog sloja mozaika je još jedan sloj mozaika. On ide sjevernim, južnim i zapadnim zidom bazilike. Na njemu su izrađeni motivi vitica. Prosječna je visina tih mozaika za oko 60 cm viša od ostalih mozaika. Na pojedinim četvorinama vidljivi su grubi popravci oštećenih uzoraka. Prema dekoraciji i natpisima očito se vidi da je to mjesto bilo određeno za bogoslužje. Mozaici ne mogu biti stariji od 313. god. kad je Crkva milanskim ediktom dobila slobodu. Tu tvrdnju potvrđuje i pronađeni novac ispod tih mozaika imperatora Licinija (307—323), Konstantina (307—337) i Valenta (364—378). Mozaici su najvjerojatnije izrađeni u drugoj polovici IV st.

Prema Deperisu<sup>2</sup> i drugim arheolozima dijelovi pronađenih mozaika ukrašavali su kuću prvoga porečkog biskupa sv. Maura. Njegova je kuća bila proširena i pretvorena u oratorij gdje se kršćanska zajednica skupljala na molitvu. Da je tu bila kuća sv. Maura i da je bila pretvorena u oratorij, svjedoči natpis na pronađenoj kamenoj ploči u baptisteriju Eufrazijeve bazilike:

HOC CUBICULE SANCTUM CONFESORIS MAURI  
NIBEUM CONTINET CORPUS  
HAEC PRIMITIVA EIUS ORATIBUS  
REPARATA EST ECCLESIA  
HIC CONDIGNE TRANSLATUS EST  
UBI EPISCOPUS ET CONFESSOR EST FACTUS  
IDEO IN HONORE DUPLICATUS EST LOCUS...<sup>3</sup>

Taj natpis svjedoči o proširenju i obnovi prvotne crkve u prigodi prenošenja tijela sv. Maura iz predgradskog groblja na mjesto gdje je bio posvećen za biskupa i postavljen za vođu kršćanske zajednice u Poreču i gdje je podnio mučeništvo, najvjerojatnije u III st.

Prihvativši kao najvjerojatnije da je prva crkva nastala na mjestu posvećenom mučeničkom krvlju sv. Maura, arheolog Bruno Molajoli<sup>4</sup> zaključuje, a s njim se slažu i drugi stručnjaci, da je prvotna crkva morala nastati barem u prvoj polovici IV st. i da su najstariji mozaici, bez natpisa, pripadali kući sv. Maura.

Kako se na spomenutoj ploči nalazi rečenica: »haec primitiva eius oratibus reparata est ecclesia«, može se zaključiti da su pronađeni umetnuti mozaici izrađeni krajem IV ili početkom V st. i da je djelo mično obnovljen stari pod s mozaicima bez natpisa.

Kad je izvršena obnova te crkve, postavljen je kameni oltar i uz njega umetnut mozaik sa simbolom dviju riba da bi se time povećala simbolična a i dekorativna ljepota prostora rezerviranog za svećenika. Sudeći prema rasporedu ukrasa na podu od mozaika starokršćanske bazilike u vrsarskoj luci (kraj Poreča) iz prve polovice IV st., u Poreštini su prvi oltari bili pokretni drveni stolovi. Takav je oltar mogao biti i u Maurovom oratoriju. Sredinom druge polovice IV st., u istočnom dijelu prostora srednje dvorane, postavljen je kameni oltar i to kamena menza koju nose četiri stupa. Papa Silvestar (314—335) je ponovio odredbu da se grade kameni oltari. Vjerojatno se tada i u prvotnoj porečkoj crkvi sprovela ta odredba.<sup>5</sup>

Na istoj ploči piše: »ideo in honore duplicatus est locus«. Prema tome je crkva bila proširena s još jednom dvoranom a neki su mozaici

2 P. Deperis, *S. Mauro e S. Eleuterio vescovi e martiri di Parenzo, con apendice di A. Amoroso, Atti e memorie*, XIV/1898; O. Marucchi, *Le recenti scoperte nel Duomo di Parenzo*, Nuovo Bulletin di archeologia cristiana, 1898, 14—26. i 122—136.

3 »Ova sveta raka čuva nevino tijelo ispovjednika Maura. Ova je prvotna crkva bila obnovljena za one koji će se njemu moliti. Ovdje je on bio dostojno prenešen, gdje je postao biskupom i mučenikom. U čast tome ovo mjesto bilo je podvostručeno...«

4 B. Molajoli, *La basilica Eufrasiana di Parenzo*, Padova 1943, 11—16.

5 J. Braun, *Der Christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, München 1924.

bili u IV st. obnovljeni. Time je bazilika dobila pravokutni oblik. Takav oblik bez apside postoji i drugdje od IV do VI st. Njih Egger<sup>6</sup> naziva »Absidenlose Saalkirchen«. One su nastale od »ecclesiae domesticae« što je sigurno bilo s porečkom prvotnom bazilikom a najviše ih susrećemo u Istri i Dalmaciji, na području nekadašnjeg Norika.

3. Prvotna konstrukcija vjerojatno nije bila upotrebljiva nakon prve polovice V st. Broj se vjernika naglo povećavao i kršćanska se zajednica širila i po okolici.

Stoga se počelo *izgradnjom veće bazilike u čast Bogorodice*. Ta je predefrazijeva bazilika imala pačetvorasti oblik i bila je bez apside. Stupovi su je dijelili na tri lađe. Stupovi su bili od tvrdoga i mekog kamena, domaćeg vapnenca. Takva pačetvorasta jednostavna dvorana bez apside s polukružnim niskim zidićem za svećenička sjedala bila je karakteristična za starokršćanske crkve na području Norika.

Do danas sačuvali su se od prezbiterija te predefrazijeve bazilike u istočnom dijelu ostaci sjedala za svećenike. Sačuvan je i prekrasan *mozaički pod* svetišta. Na njemu je vitičasti motiv vinove loze. Ljepotom obrade i jednostavnošću odražava ljepotu antiktih mozaika. Detalji su mu raznoliki. Grozdovi su svijetle i plave boje. Lišće je stilizirano. Taj mozaik je najljepše što je iz V st. sačuvano u bazilici.

Prezbiterij je bio nešto podignut i odijeljen ogradom poput tribine u centralnoj lađi. Može se pretpostaviti da je iza prezbiterija bio prostor odijeljen zastorima i služio kao protesisa i diaconicon. Tu tvrdnju posebno zastupa arheolog Bruno Molajoli.<sup>7</sup>

Podni mozaici prikazuju različite motive i većim su dijelom sačuvani. Za vrijeme velike restauracije bazilike od 1936. do 1937. god. potpuno su otkriveni. Iznad njih je bio postavljen zaštitni pod od cigli. Mozaici su bili sigurno restaurirani u VI st. To se osobito opaža u desnoj lađi.

Od sporednih prostorija predefrazijeve bazilike treba spomenuti *consignatorium*, *kasnije oratorium*, *narteks* i *krstionicu*.

*Consignatorium*, gdje je biskup dijelio novokršćenicima sv. Potvrdu, prostirao se na mjestu današnje sakristije. Taj je prostor kasnije služio kao oratorij za vrijeme restauracija bazilike. Pod je bio pokriven mozaicima i njihovi se ostaci mogu i danas vidjeti.

Ostaci poda i zidova pred pročeljem bazilike svjedoče da je predefrazijeva bazilika imala *narteks*. Zaslužni arheolog Deperis<sup>8</sup> dijeli narteks, prema pronađenim ostacima, na dva dijela. Unutrašnji dio s ostatkom poda bio je širok 1,75 m a vanjski bez poda 2,75 m. Sredinom toga vanjskog dijela prema vani bile su dvije ili tri stepenice. Kako je glavni ulaz u narteks bio s južne, ulične strane, stepenice su bile sporedni ulaz a vodio je najvjerojatnije u zatvoreno dvorište pred bazilikom.

6 R. Egger, *Frühchristliche Kultbauten im südlichen Noricum*, Beč 1916.

7 B. Malajoli, n. dj., XXI, 19.

8 P. Deperis, *Parento cristiana*, Atti e memorie, v. XIV, fasc. 4, 415–416.

Položaj krstionice (*baptisterium*) naveo je arheologa Forlattija<sup>9</sup> na zaključak, kojega usvaja većina arheologa, da je krstionica nastala prije atrija, dakle u V st. Nije isključeno da je bila u sklopu zatvorenog dvorišta predefrazijeve bazilike i da se iz narteksa u nju ulazilo. Ona je osmerokutna a u sredini ima bazen za kupanje. O njoj će još biti govora.

Kršćanska se općina u Poreču, nakon što je car Teodozije (379—395) proglasio kršćanstvo državnom vjerom, naglo učvršćivala u privatnom i javnom životu grada i okolice. U znak svoje afirmacije sagradila je taj kompleks sakralnih građevina predefrazijeve bazilike.

## II

### EUFRAZIJEVA BAZILIKA

1. God. 573. Istra je došla pod izravnu vlast Bizantskog carstva. Time je otvoren put jačem prodoru bizantske umjetnosti. Stoga se gradi *veličanstvena bazilika u čast Bogorodice polovicom VI st.* Uz baziliku gradi se narteks, atrij, biskupska palača s konsignatorijem. Voditelj gradnja je porečki biskup Eufrazije a podiže ih prema zahtjevima novih arhitektonskih ideja što se šire iz Ravene.

Eufrazijeva bazilika, uvođenjem apside, predstavlja *novi razvijeni tip građevine*. U njoj se javlja jedna od ranijih primjena troapsidijalnog završetka. Središnja lađa završava velikom apsidom s vanjske strane poligonalnog oblika. I pobočne lađe završavaju s istočne strane apsidom.

Takvih građevina na Zapadu u VI st. ima na dva mjesta na Jadranu, S. Apollinare in classe u Raveni i Basilica occidentalis u Saloni. No, u ta oba slučaja nije riješen odnos malih apsida i prostora protheisisa i diakonikona. Pravo rješenje tog problema postignuto je na Istoku i odatle se proširilo na Zapadu.

Povijesni su podaci o Eufrazijevu životu veoma oskudni. Iz jednog pisma, koje je papa Pelagonije I (556—561) uputio u Narzite Eufraziju, zaključuje se da je biskup Eufrazije rođen u Traciji. Tamo je sigurno vidio bazilike Istoka i Konstantinopola. Kad je postao biskup Poreča, našao je, kako spominje natpis u apsidi na mozaiku, biskupsku crkvu veoma siromašnu (*templum exiguum*), neurešenu (*magnoque carens tunc forma metallo*), loše gradnje, kako to dokazuju preostali stupovi s kapitelima, te u ruševnom stanju (*sed meritis malo tantum pendebat putria tecta*). Zato je Eufrazije odmah odlučio srušiti je (*labentem melius sedituras deruit sedes*) i sagraditi novu.

Nije moguće točno odrediti godinu početka i svršetka bazilike. Prema Deperisu<sup>10</sup> i novijim arheolozima to je bilo od 543. do 554. god.

<sup>9</sup> F. Forlatti, *Atti e memorie*, XLII/1930, 431.

<sup>10</sup> P. Deperis, *Il Duomo di Parenzo ed i suoi mosaici* (unaprijed: *Il Duomo*), *Atti e memorie*, X/1894, 8—9; W. A. Neuman, *Der Dom von Parenzo*, Beč 1902, 1—17. Prema njima je gradnja bila između godine 532. i 543., dok je za druge bila kasnije: A. Pogatschnig, *Parenzo dalle origini sino all'imperatore Giustiniano*, *Atti e memorie* XXVI/1910, 34—36.

Budući se ne zna početak biskupovanja Eufrazija, ne može se riješiti ni godina početka gradnje bazilike. Natpis u apsidi južne lađe na trupu oltara iz VI st. dao je urezati Eufrazije:

FAMULUS DEI EUFRASIUS ANTISTES  
TEMPORIBUS SUIS AGENS ANNUM XI  
A FUNDAMENTIS DEO LOVANTE  
SANCTAE AECCLISIAE CATOLIKAE  
HUNC LOCUM CONDIDIT<sup>11</sup>

Taj je natpis nedovoljan za određivanje godine gradnje i stoga se moramo zadovoljiti općenitom tvrdnjom da su *radovi završili oko polovice VI st.* Veliki natpis ugrađen u apsidalnom mozaiku svjedoči o gradnji bazilike, podsjeća na predašnju oštećenu crkvu ali ni on ne iznosi godinu toga velebnog zahvata:

HOC FUIT IN PRIMIS TEMPLUM QUASSANTE RUINA  
TERRIBILIS LAPSU NEC CERTO ROBORE FIRMUM  
EXIGUUM MAGNOQUE CARENS TUNC FORMA METALLO  
SED MERITIS TANTUM PENDEBANT PUTRIA TECTA!  
UT VIDIT SUBITI LAPSURAM PONDERAM SEDEM  
PRECIBUS ET FIDEI FERVENNS SACERDOS EUFRASIUS  
SANCTORUM CUNCTAM PRAECESSIT MENTRE RUINAM  
LABENTURAS MELIUS REDITURAS DERUIT SEDES  
FUNDAMENTA LOCANS EREXIT CULMINA TEMPLI  
QUA CERNIS NUPER VARIO FULGORE LETALO  
PERFICIENS COEPTUM DECORAVIT MUNERE MAGNO  
AD ECCLESIAM VICITANS SIGNAVIT NOMINE CHRISTI  
CONGAUDENS OPERI SIC FELIX VOTA PEREGIT<sup>12</sup>

Srušivši, dakle, predašnju baziliku, *Eufrazije je podigao u VI st.* na istom mjestu novu, široku 18,50 m a dugu 35,5 m. Bazilika je posvećena Marijini Uznesenju.

2. U Poreštini, kao i u cijeloj Istri, u doba kasne Antike sakralne i profane građevine zidale su se kamenom, pritesanim lomljencom od domaćeg vapnenca u bogatom namazu morta. Lomljenici su se povezivali tako da je gornji kamen pokrivao spojnicu donjeg kamena. U sredini zida, debelog 50 do 60 cm, stavljalo se malene pritesane lomljenice

11 »Božji sluga Eufrazije biskup, u jedanaestoj godini svoga biskupovanja, podigao je iz temelja hvaleći Boga ovaj hram svete crkve katoličke«.

12 »Ovaj je hram nekad bio tako trošan da mu je prijetilo rušenje.

Niti je bio učvršćen hrastovinom;

Bio je malen i bez velikog kamenja na zidovima.

Truli krov je visio prijeteci da padne.

Kad je pobožni svećenik Eufrazije vidio da će se građevina srušiti, razorio ju je da bi je pretvorio u ljepšu.

Sagradio je hram od temelja do vrha, koji, kako vidiš, od nedavna blista od razno-bojnog kamenja.

Kad je dovršio djelo, upriličio je veliku svečanost, sazvaio vjernike u crkvu i posvetio ga Kristovim imenom. Tako je radujući se djelu ostvario svoje želje«.

s debelom naslagom morta. Opeka se rijetko upotrebljavala, samo kod gradnje lukova i presvođenih apsida. Unutrašnje plohe redovno su bile premazane žbukom koja je bila sastavljena od gašenog vapna i pijeska, sitnijim od onoga koji se upotrebljavao za zidove. Vanjski su zidovi bili ožbukani po cijeloj površini ili samo spojnice. Uzdužni su zidovi bili bez konstruktivnog pojačanja ili su bili pojačani lezenama koje su oko 15 cm stršle iz zidne mase. Eufrazijeva bazilika ima lezene sa slijepim arkadama. Polukružne apside, osim na biskupiji Eufrazijeve bazilike, nemaju lezena. Neke polukružne apside, zbog pojačanja konstrukcije, deblje su od uzdužnih zidova. Od sredine VI st. zidaju se osim polukružnih i poligonalne apside. Njihov je plašt sa šest, pet ili tri zidne plohe. Kod trobrodskih bazilika začelni zid s apsidama je redovno masivnije zidan. Arkade lađa završavaju pilastrima na začelnom i pročelnom zidu. Na pročelju su s izvanjske strane prema pilastrima na začelnom i pročelnom zidu. Na pročelju su s izvanjske strane prema pilastrima i na uglovima zidane konstruktivne lezene većim istakom od bočnih lezena.

U Eufrazijevoj bazilici lađe su odijeljene visokim mramornim stupovima. Materija a i stil izradbe pokazuju porijeklo s Istoka. Općenito se prihvaća mišljenje da su uvezeni s otoka Prokonosa u Mramornom moru. Tu su bili carski kamenolomi i iz njih se izvezio mramor u razne krajeve Sredozemlja.

Stupova ima sa svake strane po devet. Kapiteli su na njima različitog oblika. Iznad plitke kvadratne plinte umetnut je impost na kojem je u medaljonu uklesan monogram biskupa Eufrazija.

Ti su stupovi identični ravenskim i imaju istu marku radilišta (S. Vitale, S. Apollinare i Pomposa). Oni su, stoga, izrađeni u istoj radionici Prokonosa i od istih klesara.

U bazilici ima devet pari kapitela. Oni se mogu svrstati u tri osnovna tipa, karakteristična u bizantskoj umjetnosti a susreću se u Raveni pa i Bizantu.

Prvi je tip kapitela čiju jezgru predstavlja obrnuta krnja piramida a poput pletera je obavija perforirani biljni ukras. Drugi tip su kapiteli koji iznad perforiranih biljnih ukrasa imaju u uglovima ukrase od ptica i životinja. Treći su tip bizantska varijanta korintskog kapitela a odražavaju teodozijanski stil iz druge polovice IV st. Oni su vrhunac tehničke vještine, izrađeni su poput čipke. Ti kapiteli idu u red najboljih ostvarenja bizantske plastike VI st.

Iznad stupova su arkade (lukovi) a nad njima zidovi s krugom glavne lađe koja je više od pokrajnih. Na sjevernim arkadama sačuvala se stara štukatura, ukrašena geometrijskim likovima iz životinjskoga i biljnog carstva. Ukras je pun životnog veselja što je još više oživljavala boja. Štukatura je izrađena od gašenog vapna i mramorne prašine. Na južnom zidu nije sačuvana štukatura jer je uništena u prigodi potresa 1440. god.

3. Eufrazijevu baziliku krasi mnogi *mozaici* s brojnim likovima (73). Za izradu mozaika u apside upotrijebljene su malene kockice kamena,

mramora i emalja raznih boja i kockice od kristala s unutra pečenim listićima od zlata.

Na najuzvišenijem mjestu u apsidi naslikana je u mozaiku *Bogorodica*. Ona sjedi na širokom jastuku i drži na koljenima dijete Isusa. Marija sličí središnjem liku iz San Vitale u Raveni. No, u Poreču ne stoluje Krist na zemaljskoj kugli nego je *Marija njegov živi prijestol, katedra Riječi*.

Kad su se na Istoku počele izrađivati crkve s kupolom, Krist je u njima dobio dominantan položaj. Drugo mjesto dano je Mariji, Majci Božjoj. Tako je propisano u slikarskoj knjizi s gore Atosa a koja se oslanja na stare predloške: »Ako hoćeš oslikati kupolu, načini gore u tamburu krug i u njemu Krista kako blagoslivlja a na prsima drži evanđelje i napiši ovaj natpis: Isus Krist Pantokrator. U svetištu, u sredini istočnog udubljenja, naslikaj presvetu Djevicu kako sjedi na prijestolju i drži Krista kao malo dijete a iznad nje napiši: Majka Božja uzvišenija od nebesa. Njoj sa strane naslikaj arkandela Mihovila i Gabrijela.«<sup>13</sup>

U apsidi porečke bazilike najstariji je mozaik načinjen po tom propisu. Između Arkandela stoluje Marija dostojanstveno a ujedno i ljudski blisko. Ona drži u krilu dječaka Krista. Obučena je u tuniku i palij. Stara je ideja tu još potpuno očita. Vidi se »Očeva ruka« s vijencem pobjede, nagradom za tešku muku. Mučenici, koji su njegovoj snazi dali svjedočanstvo, donose svoje krune.

*Mozaik s likom Bl. Djevice očituje vjeru i pobožnost kršćana onoga doba*. Umjetnik je u tom mozaiku želio istaknuti definiciju Efeškog koncila (431) da je Bl. Djevica Marija »*Theothókos*« — *Bogorodica ili Majka Božja* jer je njezin sin Isus Krist u istoj osobi Bog i čovjek. Zato je u apsidalnom mozaiku Marija i postavljena na uzvišeno mjesto kao živi prijesto utjelovljena Boga. Djevica postoji samo zato da primi Sina Božjega. Mariju tada nisu slikali samu nego uvijek s njezinim Sinom.<sup>14</sup>

Uz Mariju stoje ovi likovi: s desne strane je Arkandeo, njemu s desna sv. Mauro s natpisom *Scs MAVRVS* zaogrnut rimskim palijem, a u rukama drži krunu mučeništva i urešenu draguljima pruža je Djevici. Njemu s desne je porečki biskup Eufrazije s natpisom *EVFRASIVS EPS* koji drži model crkve i pruža je Mariji. Njemu s desne je arhiđakon Klaudije s natpisom *KLVDIS ARC*. On je obučen u bijelu dalmatiku a u rukama drži biserima ukrašeno evanđelje. Ispred arhiđakona je najvjerojatnije, prema natpisu *EVFRASIVS FIL. ARC.*, njegov sin Eufrazije. S lijeve strane Majke Božje stoji drugi Arkandeo a zatim su tri mučenika kojih imena nisu napisana.

Dali je tu već izražena vjera u Marijino Uznešenje? Marija je tu *Bogorodica*, okrunjena Kraljica, Kraljica mučenika. Da li se tu krije otajstveno poistovjećivanje Marije s Crkvom? Ta i mnoga druga pitanja očekuju stručnija proučavanja unutar Marijanske ikonografije.

<sup>13</sup> E. Syndicus, *Die frühchristliche Kunst*, Ashaffenburg 1960, 114—115.

<sup>14</sup> *Initiation theologique, «L'economie du salut», t. IV, Paris 1954, 287—289.*



Ispod tog glavnog mozaika nalaze se tri lika između prozora: u sredini arkandeo Gabrijel, njemu s desna sv. Zaharija a s lijeva sv. Ivan Krstitelj. Sv. Zaharija je obučen u bijelu odjeću a niz ramena mu pada svijetla kosa. Oko glave ima aureolu a u ruci mali kovčežić od slonove kosti. Na pročelju kovčežića je sitni lik »Oranta« a sa strane su dva lika u pokretu. Maleni likovi sa strane podsjećaju na prikaz »Triju kraljeva« na donjem rubu Teodorine odjeće na mozaiku sv. Vitala u Raveni. Odjeća sv. Ivana Krstitelja je grubo krzno pokornika.

Na sjevernoj strani apsida nalazi se mozaički prikaz *Marijina navještenja*. Arkandeo Gabrijel s krilima, u bijeloj odjeći, zatalasanoj od pokreta, drži u lijevoj ruci štap kao božji glasnik. U desnom dijelu prikazana je Bl. Djeвица. Ona sjedi na visokom tronu u pročelju jedne bazilike. Iznenađena je velikom viješću Arkandela. Iz lijeve joj je ruke ispao pramen rumene prede koji završava u košarici do njezinih nogu. Kažiprst desne ruke podignula je prema glavi u znak razmišljanja. Marija je odjevena u purpurnu haljinu koja je u gornjem dijelu prekrivena bijelim velom. Neobičnom tehničkom vještinom izrađen je veo na Marijinoj glavi.

Nasuprot Marijina navještenja je *Pohod Marije Elizabeti*. Marija je obučena u purpurnu odjeću, podignutih ruku, a Elizabeta u svijetložutu odjeću s lagano spuštenim rukama. Iza Elizabete je pročelje zgrade pokriveno zastorom kojega znatiželjno odgrće neka osoba.

Taj »diptih« Navještenja i Pohoda nadahnjuje gledaoca nizom razmišljanja. Umjetnik ih je u mozaicima »umio« izraziti a gledalac ih treba otkriti. Marija prima blagu vijest »iz crkve« za Crkvu — kao pralik Crkve. Vrlo je značajan prst Bogorodice. Marija je prva vjernica, kako ju je nazvala Elizabeta, ali i angažirana vjernica, kako bi se danas izrazili, misaona vjernica. Marija je u isto vrijeme zatečena blagom viješću pri svakidašnjem ženskom poslu, dok prede, ali ona sjedi na prijestolju. Tu se kriju dva kršćanska paradoksa: prvi poniznost i uzvišenost, drugi utjelovljenje. Po Mariji se u Isusu izvršilo veličanstveno božansko povezivanje naše svagdašnjosti s nebesnošću. Sin Božji postaje čovjekom da čovjek postane božanski stvor.

O tome govore porečki Bogorodičini mozaici.

Po mišljenju Deperisa<sup>15</sup> zastor odgrće Zaharija koji u kući očekuje posjet Marijin. Dok se pokazuje na vratima kuće podižući lijevom rukom zastor, kažiprst desne ruke drži na ustima.

Cijeli donji dio apsida, do visine vijenca, pokriven je oplatom od raznobojnih kamenih ploča.

Duž čitava polukruga proteže se svećeničko sjedalo od mramora, zatvoreno na krajevima s dvije ploče na kojima su u plitkom reljefu uklesani likovi delfina. Pod apsida krasi *intarzija (opus sectile)* čiji materijal potječe iz rimskih hramova u Poreču. Simbolički Neptunov trozub najvjerojatnije je iz malog Neptunova hrama. Donji dio apsidalnog ukrasa je od skupocjenog kamenja iz dalekih krajeva (crvenkasti egiptaski porfir, maloazijski onix i zeleni granit). On nije precizno izrađen

<sup>15</sup> P. Deperis, *Il Duomo*, 15—16.

kao sačuvani klasični motivi. Bogata upotreba biser-školjki rijetko se susreće u kasnoantičkim spomenicima kao kod Eufrazijeve bazilike. Biser je importiran s Istoka gdje su se u Antiki uzgajale školjke a biseri u Crvenom moru i Indijskom oceanu. Nesumnjivo je taj dragocjeni materijal s Istoka. Pod apside prezbiterija bio je popločan, sudeći po ostacima, s lomljenim pločicama od zelenog granita i crvenog porfira, slično kao restaurirani dio današnjeg svetišta.

U apsidama pobočnih lađa su *fragmenti nekadašnjih mozaika*. Ti su većinom oštećeni u XV st. probijanjem gotičkih prozora. U objema pobočnim apsidama gotovo su jednake kompozicije. Na njima nema zlatne pozadine, istaknuta je harmonija živih boja. U jednoj i drugoj je mladenački Krist sa širokim aureolom i gemama na glavi. On stavlja krune kao znak mučeništva dvama svecima. Pozadina je pokrivena malenim rumenim oblačićima. Dok je Kristov lik uglavnom ostao sačuvan, likovi svetaca sačuvani su fragmentarno, glave i dijelovi natpisa.

Kako u Eufrazijevoj bazilici nema kupole, Krist Pantokrator sjedi s knjigom iznad apside. Knjiga mu je u ruci otvorena. Na njenim stranicama napisano je: »Ego sum lux vera«. S obje strane Kristove je po šest apostola u bijelim odjećama. Oni nose u rukama razne simbole: ključ, mučeničku krunu, evanđelje. Uz njihove su glave napisana njihova imena.<sup>16</sup>

U prigodi postavljanja drvenog stropa srednje lađe (u XVIII st.) mozaik je bio oštećen. Crvenkasta linija, koja ide otprilike u visini ruku apostola, označava zone restauracije mozaika. Donji je dio gotovo potpuno nov a u gornjem dijelu su nadopunjeni nedostaci originalnog mozaika.

U donjem rubu apsidalnog svoda, u širokoj mozaikalnoj traci, nalazi se 12 medaljona s obje strane Janjeta. Pogatschnig<sup>17</sup> misli da je Jaganjac (Agnus Dei), koji se nalazi u središnjem medaljonu apsidalnog luka, izrađen od restauratora prema tragovima koji su ostali nakon oštećenja tog dijela mozaika u XVIII st. On, inače, smatra da je prvotno bilo tu Kristovo poprsje.

Do restauracije na tom mjestu bio je Kristov monogram (XP), naslikan na žbuki. Kad je žbuka skinuta, pokazali su se tragovi razmjerno male aureole. Stoga Deperis smatra vjerojatnijim da je tu ipak bio simbol Janjeta jer se i na svodu sv. Vitala u Raveni nalazi Janje.<sup>18</sup>

Sa svake strane Janjeta smješteno je po šest medaljona a prikazuju poprsje djevice, mučenica s imenima: SCA FILICITAS, SCA BASILISSA, SCA EVGENIA, SCA CECILIA, SCA AGNES, SCA AGATHE, SCA EUFVMIA, SCA TECLA, SCA VALERIA, SCA PERPETUA, SCA SUSANA, SCA JUSTINA. Mozaik spada stilski u krug ravninskih mozaika koji nastaje pod utjecajem Istoka, navjerojatnije Bizanta.

Podovi su starokršćanskih crkava na Poreštini općenito bili ukrašeni mozaicima a rađeni su prema poznatom načinu u kasnoj Antici.

16 J. Kurth, *Die Mosaiken von Ravenna*, München 1912, 260–263.

17 A. Pogatschnig, n. dj., 46.

18 P. Deperis, *Il Duomo*, 16. i sl.

Na njemu se ističu umetnute ribe kao u istočnom dijelu srednje dvo-rane prvobitnih građevina Eufrazijeve bazilike.

Budući da je narod stoljećima hodao po podnim mozaicima, dosta su oštećeni. Neki su preneseni u baptisterij. Na dnu desne lađe saču-van je originalni mozaik jer je na tom mjestu stajao kroz tri stoljeća, sve do 1937. god. barokni oltar Presv. Sakramenta.

Mozaici na podu Eufrazijeve bazilike osobito su stradali uslijed ukapanja u crkvi. I ti su mozaici imali natpise darovatelja.

God. 1859. Lodhe i od 1877—1878. Errard<sup>19</sup> prikazuju crteže velikih dijelova mozaika pobočnih lađa. Jednako i Malaioli<sup>20</sup> donosi jedan takav crtež. Na žalost, ti su fragmenti većinom izgubljeni kada je 1880. god. bio postavljen novi mramorni pod.

Sudeći prema tim objavljenim crtežima kao i ostacima mozaika, podni su mozaici bili veoma kvalitetni i slični su sačuvanim u južnoj lađi a koji su pronađeni 1937. god. ispod velikog oltara.

4. Prvi vjesnik gotičkog stila u Poreštini je *ciborij u Eufrazijevoj bazilici*. Dao ga je izraditi 1277. god. biskup Oton. Općenito se smatra da od starog ciborija iz VI st. potječu četiri stupa s kapitelima koji su ukrašeni simboličkim motivima.

Koliko se zna, *porečki je ciborij jedini koji je ukrašen mozaikom*. Sprijeda je prikazano *Navještenje* a na ostalim stranama porečki muče-nici. Obrada, materijal i stilske oznake mozaika pokazuju rad mletač-kih mozaičara koji su radili u drugoj polovici XIII st. na bazilici sv. Marka u Veneciji.

Neobično je da se na baldakinu ponavljaju u mozaiku isti prizori kao i u apsidi. Dva puta je prikazano *Navještenje* i mučenici. Oni su, osim sv. Demetrija i sv. Julijana, isti kao i na mozaiku u istočnoj apsidi bazilike.

Mozaici ciborija iz 1277. god. usko su povezani s mozaicima u predvorju bazilike sv. Marka. Na njemu se vidi razvoj mletačkog slikar-stva u XIII st.

U mozaiku prednje strane prikazana je scena *Navještenja*. U lije-vom uglu stoji arkandeo Gabriel i pruža ruku u znak pozdrava. Djevica sjedi u desnom uglu na visokom tronu ispred pročelja neke zgrade. Arkandeo stoji na zelenom i valovitom tlu na kome rastu strukovi cvijeća. Iznad Marije je savijeno drvo u obliku lista a iznad Gabrijele drvo ali s dvije zelene okrugle krošnje. Natpis iznad Marijina navje-štenja je: ANCELUS . INQUIT . AVE . QUO . MUNDUS . SOLVITUR . AVE.

Na južnoj strani baldakina u okruglim medaljonima prikazani su sv. Mauro i sv. Eleuterije. Uz njih je natpis: SCS MAVRS i SCS ELEU-TERIUS.

<sup>19</sup> Lodhe, *Der Dom zu Parenzo*, Berlin 1894; Errard, *L'art byzantin d'après les monu-ments de l'Italie, de l'Istrie et de la Dalmatie*, II (Parenzo), Pariz 1901—1903.  
<sup>20</sup> B. Malaioli, n. dj., 54, T. 77.

Ispod ciborija je *glavni oltar* bazilike. U njemu su relikvije svetih mučenika i porečkih biskupa sv. Maura i sv. Eleuterija. Te su relikvije prenesene na oltar iz Genove 12. svibnja 1934. god.

Na oltaru je najvrednija *pala od pozlaćenog srebra a služi kao antependij*. Inicijativu da se stara pala zamijeni s novom dao je biskup Ivan VI, rodom iz Poreča.

Pala je duga 280 a visoka 125 cm. Šest pilastara je dijele na pet niša. Niša u sredini pale predstavlja Djevicu s Djetetom; u nišama s desne strane imamo sv. Petra i sv. Maura koji je zaštitnik grada Poreča, te zato drži u rukama model grada; u nišama s lijeve strane Djevice nalaze se dvije figure sv. Marka i sv. Eleuterija. Veliki svetački likovi u nišama izrađeni su u XVIII stoljeću, nakon što je za vrijeme jedne krađe 1699. antependij jako uništen. Palu od pozlaćenog srebra dao je izraditi 1451. godine biskup Ivan, rodom iz Poreča.

5. Kod sjeveroistočnog ugla Eufrazijeve bazilike dizala se zanimljiva zgrada iz VI st. Nju su neki krivo nazivali mauzolej biskupa Eufrazija misleći da je to bila njegova grobnica. Međutim, to je »*Cella Trichora*« s tri male apside u obliku trolista kakve se susreću u Tebaidi u Africi, u Korintu, Nolesu, Bizantu, na Siciliji ili pak Sv. Marija »del Canneto« u Puli. Građena je na originalan način. S tri strane središnjega kvadratnog prostora tri konche nose kupolicu.

U prvim su se stoljećima takve zgrade upotrebljavale za *obavljanje molitava za pokojne*. Najpoznatije su Celine trichorae blizu ulaza u katakombe sv. Kalista (IV st.). Porečka je trihora posebno značajna što ima sprijeda originalni prostor s dvije apside a krov je ovalan. Pod je pokriven mozaicima. Računa se da su zidovi bili obloženi mozaicima. Cella trichora ima devet prozorčića od kojih su još neki zatvoreni prozirnim pločicama od alabastra. Takve su se ploče upotrebljavale za prozore crkava umjesto stakla do IX st.

Te su se *celle* upotrebljavale i za čuvanje svetih relikvija. U porečkoj se trihori nalazi lijepo izrađen mramorni sarkofag iz 1247. god. U njemu su počivale kosti sv. Maura i Eleuterija prije nego su ih Genovežani, zaraćeni s Mlećanima, ukrali 1354. god. i odnijeli kao dragocjeni ratni plijen. U Genovi su se čuvala moći u crkvi sv. Mateja do 1934. god. kad su svečano povraćene u Poreč i smještene u glavni oltar bazilike.

Uski natkriveni prostor nad ulazom u baziliku naziva se *narteks*. U tom prostoru skupljali su se katekumeni.

Porečki narteks nastao je iz jednog dijela rimske ulice. Ona je još u V st. prigradom velike predeufrazijeve bazilike pretvorena u predvorje. Svoj *konačni oblik narteks je dobio u VI st.*

Iz narteksa se dolazi u *atrij*. On je četverouglato dvorište opkoljeno trijemovima. Osam mramornih stupova s raskošnim kapitelima i četiri četverouglati stupa drže dvanaest arkada a nad njima krov trijemova. Zapadna je strana povezana konstrukcijom baptisterija a istočna usko povezana narteksom. Dva prostrana zida zatvaraju atrij s južne i sjeverne strane. Stupovi nose kapitule s klasičnom dekoracijom pleterja, vitica i pruća. Na njih su postavljeni imposti.

Iza bazilike nalazi se veliki *baptisterij (krstionica)*. On je osmoglasta, dosta visoka zgrada s osam prozora. Stara krstionica pregrađena je za vrijeme gradnje Eufrazijeve bazilike i usklađena arhitekturom novozgrađenog atrija.

U sredini unutrašnjeg prostora nalazi se šesterostrana udubina bazena za krsnu vodu. U bazen se silazilo stepenicama. Pod je krstionice sigurno bio ukrašen mozaicima ali su na žalost svi uništeni. Najvjerojatnije su se mozaici nalazili oko bazena a i stupovi koji se jednako nisu sačuvali.

Na podu baptisterija ima fragmenata mozaika iz VI st., prenesenih iz bazilike ili drugih sakralnih građevina.

*Episkopij*, zgrada za biskupa, nalazio se sa sjeverne strane atrija. On je podignut u VI st. Današnji episkopij sačuvao je tek djelomično originalnu konstrukciju. Raznim popravcima i pregrađivanjima tokom stoljeća episkopij je izgubio čistoću stare arhitekture. Prema Freyerovoj analizi postojećeg stanja<sup>21</sup> episkopiju se više ne može ništa dodati bez ponovnog istraživanja. Sigurno se sačuvalo više starog zida negoli je Frey zamišljao.

Prvotno je episkopij bio bazilikalno građen sa središnjom dvoranom. Na istočnoj i zapadnoj strani velike kvadratne dvorane bile su male duguljaste prostorije. Sa sjeverne strane nalazile su se tri apside čiji su zidovi bili pojačani plitkim lezenama. Episkopij je podignut na jedan sprat. Današnji drugi sprat nastao je kasnije. Na žalost, kasnija pregrađivanja upropastila su prvotni oblik episkopija.

Premda je Eufrazijeva bazilika prostorno manja od mnogih drugih spomenika starokršćanske arhitekture, ipak se ona među njima ističe. Nakon požara crkve sv. Pavla u Rimu 1823. god. jedino je u *Poreču sačuvan cijeli kompleks starokršćanske bazilike*. Zato se Eufrazijeva bazilika navodi svugdje kao *jedna od najbolje sačuvanih starokršćanskih bazilika*.

Poreč čuva na jednom lokalitetu nekoliko slojeva mozaičkih podova od II do druge polovice VI st. Oni s ostacima temelja daju *pregled razvoja lokalne starokršćanske arhitekture*. Jednako i mozaici u unutrašnjosti bazilike, štukaturom i raznolikim mramornim kapitelima pokazuju istu umjetničku i povijesnu vrijednost. Ona spada u *red najljepših bazilika bizantskog stila iz VI st.* Za nas je ona jednako važna jer pokazuje očit<sup>o</sup> već *potpuno razvijeni kult prema Mariji*. O tome osobito svjedoče prekrasni mozaici porečke bazilike.

### III

#### KATEDRALA U PULI

Donedavna se držalo da se o crkvenoj povijesti Istre ne može raspravljati a da se najprije ne spomene velika metropola Akvileja. Ona je prema mnogima nastala još u apostolskim vremenima jer je, na-

<sup>21</sup> D. Frey, *Neue Untertauchungen und Grabungen in Parenzo*, Mitteilungen der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege, ser. III, Beč XIII/1915, 121—124. i 117—183.

vodno, u njoj propovijedao sv. Marko evanđelist, učenik sv. Petra apostola.<sup>22</sup>

Međutim, prema najnovijim rezultatima nauke možemo sa sigurnošću ustvrditi da su *kršćanstvo već u II i III st. u Istri širili trgovci, činovnici i vojnici i da su tada već postojale kršćanske općine čiji je predstavnik doskora bio biskup*. Iako duže zadržavanje na tom pitanju prelazi okvire ove radnje, potrebno je naglasiti da je *u Istri već u vremenima progonstva bilo biskupa kad Akvileja nije još postala jače crkveno središte*.

Pula je u prvim stoljećima nakon Krista bila važno mjesto rimskog carstva. To svjedoče brojni spomenici iz tog doba, sačuvani do danas. Najvažniji je sigurno arena (amfiteatar) po veličini šesti, pak hramovi posvećeni Minervi, Augustu, Dijani, više vodovoda.

Rimljani su već 129. god. prije Krista osnovali jake vojne logore u Trstu i Puli da bi držali u pokornosti nemirno i slobodoljubivo istarsko stanovništvo. U Augustovo doba i njegovih nasljednika Pula postaje glavni grad Istre. Ona se ekonomski jača i postaje jaka vojna baza u kojoj su stacionirani rimski vojnici.

Do III st. nema sigurnih povijesnih podataka o širenju kršćanstva niti o crkvenoj hijerarhiji u Puli. Kao i po drugim gradovima rimskog carstva, vjernici su zbog čestih progonstva bili primorani obavljati službu božju u privatnim kućama.

Ipak, o snazi kršćanskog života u Puli svjedoči *mučeništvo sv. Germana* u pulskoj areni 290. god. pod rimskim carom Nemerijom.<sup>23</sup> Osim sv. Germana u Puli je bilo više mučenika koji su svojom krvlju posvjedočili Kristovu nauku.

Teško je zamisliti živu vjeru kršćana u Puli bez organizirane zajednice vjernika s biskupom na čelu. Na žalost, *katalog pulskih biskupa počinje tek od 510. god. s biskupom Antunom I.*

2. Nakon Konstantinova edikta (313) u Puli i okolici kršćani počinju slobodno raspolagati javnim zgradama i podizati prve crkve.

Prema do danas arheološkim iskapanjima *podignut je u IV i V st. čitav kompleks starokršćanskih građevina* na širem prostoru današnje katedrale, uz stare zidine grada Pule, gdje se prvotno nalazio hram Jupitra (Jovis Conservatoris) ili, prema nekim, moguće kupatilo (terme).

Uz današnju katedralu, na jugoistočnoj strani, stajala je do 1657. god. stara crkva sv. Tome apostola, zaštitnika pulske biskupije. Njeni su posljednji površinski ostaci nestali 1812. god.

Na mjestu te porušene izgrađena je *velika bazilika* na tri lađe (21 × 50 m), pačetvorinskog tlocrta. Ona je u svome začelju zadržala dio začelja najstarije crkve. Prostor za vjernike bio je odvojen od prostora za obavljanje službe božje s tri luka položena na dva križna pilastra. Širok raspon veoma visokoga srednjeg luka sužen je djelomično pomoću dvaju stupova koje flankiraju križne pilastre. Navedeni stupovi položeni

<sup>22</sup> M. R. Mirabella, *Il Duomo di Pola*, Pula 1943, 4; B. Marušić, *Kasno-antička i bizantska Pula*, Pula 1967.

<sup>23</sup> *Breviario del sec. XIII nell'archivio della Catedrale*, G. R. Carli, *Antichità italiane*, 218. i *L' antifona nell'Istria di Kandler II*, 237.

su na povišeni podij koji je prema istoku bio zaokružen polukružnim zidom. Na sredinu zida bila je prislonjena biskupska katedra a s lijeve i desne strane sjedala za kler.

Prezbiterij u zapadnom dijelu bio je omeđen mramornim pločama (plutejima). Oni su ukrašeni starokršćanskim simbolima, uglavnom presv. Euharistije. Katedrala je bila veoma oštećena za drugog svjetskog rata pa su kod restauracije 1946. i 1947. god. uklonjeni pluteji i smješteni uz zid začelja katedrale.

Dva reda stupova dijele crkvu u tri lađe. Srednja lađa završava apsidom, desna s prostorom zvanim »senatorium« a lijeva s »matroneumom«. Središnji je luk sigurno bio ukrašen mozaicima, kao u Poreču a i zidovi su bili ukrašeni mozaicima i freskama ali su uništeni. Poput bazilike u Poreču i ta je *katedrala posvećena Majci Božjoj na nebo uznesenoj*.

Od mozaičkog poda iz V i VI st. sačuvani su samo dijelovi na podiju, iza njea u prezbiteriju, ispred stepenica koje vode u prezbiterij, u diaconiconu, prostoru za čuvanje crkvenog ruha južno od podija.

Na mozaicima se spominju imena osoba koje su novčanim doprinosom omogućile njihovu skupocjenu izgradnju.

Uz katedralu nalazila se u V st. i *krstionica križnog tlocrta*. Ona je bila porušena 1855. god. O njoj se zna samo preko pisanja Petra Kandlera.<sup>24</sup>

Tri su bačvasto nadsvođena kraka bila jednako duga dok je četvrti, ulazni, bio nešto duži. U zapadnom kraku bio je oltar, a pobočni su krakovi služili za presvlačenje u prigodi krštenja. Ulazna su vrata bila dvokrilna. Ispod njihova praga kod sondiranja je pronađen kanal koji je odvodio krsnu vodu iz krsnog zdenca (vel. 6,83 × 5,37 m).

Glavni ulazi u krstionicu a i katedralu bili su spojeni putem širokim kao ulaz u krstionicu i omeđen kamenim ivičnjakom. Sa svake strane središnjeg prostora dizali su se iznad dvaju mramornih stupova lukovi koji su nosili, izvana vidljivo, kubično uzvišenje za kupolu.

Od izvornog kamena pokućstva i arhitektonske dekorativne plastike ostala su samo četiri stupa s osnovicom i tri mramorna kapitela s jednostavnim širokim listovima.

Krstionica je bila spojena s prostranom biskupskom palačom od koje su 1943. god. utvrđeni neki zidovi.

3. Značajni zahvati *obnove katedrale* izvršeni su u vrijeme biskupovanja *Andegisa* (857—862). On je dao restaurirati mozaički pod, urediti prezbiterij a u južnom dijelu otvoriti nova pokrajna vrata s arhitravom na kome stoji natpis s godinom vladanja cara Ljudevita II (855—875):

ANno. INCARNATIOnis. DomiNI. DCCCLVIII.  
INDictione. V. REGnanTE LVDOWICO. INPeratore. AVGusto.  
IN ITALIA. HANDEGIS HVIVSAAECCLESiAE.  
ELECTus. Die PENTecostes EPiScopus SEDens ANno V.<sup>25</sup>

<sup>24</sup> P. Kandler, *Del battistero di Pola*, L'Istria II/1847, br. 91, 71—72. i prema arheološkim sondama iz 1912. g. i 1942—43. g.

<sup>25</sup> »Godine 857. od utjelovljenja Gospodnjega, u petoj godini kad je uzvišeni car Ljudevit vladao u Italiji, bio je izabran u ovoj crkvi za biskupa i posvećen na dan Duhova Andegis. U petoj godini svoga episkopata... (sagradio vrata)«.

Tada je i kameno pokućstvo iz V i VI st. zamijenjeno novim i boljim, ukrašenim raznovrsnim motivima pleterne ornamentike.

Katedrala je takav oblik zadržala do 1242. god. kad su je Mlečani opljačkali s Pulom. Oni su tada odnijeli mnogo materijala iz katedrale koji im je poslužio za gradnju sv. Marka u Veneciji.

Nešto prije 1242. god. sagrađena je iza apside sv. Tome (gdje je današnja sakristija) mala kapela.

Katedrala je dosta trpjela od ratova jer se nalazila blizu gradskih zidina. Stoga je bila i uništena od požara. Stoga je od 1332. god. stara bazilika sv. Tome služila umjesto katedrale. God. 1379. Genovežani su opustošili pulsku katedralu, odnijeli njena dragocjena brončana vrata.<sup>26</sup> Time je pulska katedrala potpuno bila uništena.

God. 1417. biskup Biagio de Molin počeo je restauracijom prezbiterija i kora. Tada je rimski sarkofag iz III st. stavljen na menzu glavnog oltara s relikvijama sv. Flora, sv. Dimitrija, sv. Bazilija i bl. Salamuna, ugarskog kralja. Katedrala je tada dobila prve orgulje.

Obnova katedrale se ograničila samo na prezbiterij i kor a ne i na postranske lađe. One su obnovljene tek 1443. god. Bile su već toliko ruševne da se nitko nije usudio misiti u katedrali. Čak se u njoj nije ni na Božić vršila služba božja. Vjerojatno je tome bila kriva nemarnost upravitelja katedrale.

Do obnove ostalih dijelova katedrale došlo je tek 1451. god. Radovi su bili dovršeni pod upravom biskupa Altorbella Averolda (1497—1532). Biskup Ivan Dremano posvetio je 25. lipnja 1469. glavni oltar katedrale Bezgrešnoj. Njeno pročelje izrađeno je 1600. god.

Ponovna obnova katedrale bila je 1884. god. za prepozita Ivana Cleva. Tada je vraćena katedrali prvotna atmosfera starokršćanske bazilike.

U noći 7. n 8. listopada 1923. uništeno je požar orgulje a krov i postranske zidove jako oštetio. God. 1925. započeli su radovi oko popravka oštećene katedrale i završeni su 1927. god. Tada su obnovljeni prozori, snižen je pod prezbiterija na prvotnu razinu, nadomješteni neki stupovi i skinuta sa stupova žbuka.

Za drugog svjetskog rata za bombardiranja Pule, 22. lipnja 1944, jako je oštećena katedrala. Najviše su bili uništeni oltari i krov. Odmah nakon rata počelo se popravkom i 1947. god. katedrala je obnovljena.

#### IV

### BAZILIKA SVETE MARIJE FORMOZE ILI MADONE DEL CANNETO

1. Na ruševinama Minervina hrama sagrađena je bazilika u čast Majke Božje. Ona je zbog ljepote, jer se mogla takmičiti s katedralom u Poreču, nazvana »*Sancta Maria Formosa*« a jer je sagrađena izvan zidina gdje su rasle trstike »*Madonna di canneto*«.

Na području bazilike nađen je natpis Minervina hrama (Minerva Polatica). Car Justinijan (527—565) imenovao je 546. god. pulskog đakona



Maksimilijana nadbiskupom u Raveni (549—554). Maksimilijan, rodom Istranin, dao je sagraditi u Puli baziliku u čast *Bogorodice*.

Bazilika je bila široka 19 a duga 32 m. Dva reda mramornih stupova s kapitelima, sa svake strane po 10, dijelile su baziliku na tri lađe s poligonalnom apsidadom s vanjske i polukružnom s unutarnje strane. Stupovi su bili ukrašeni reljefima i nosili su različito izrađene mramorne kapitele.

Cijela je bazilika bila raskošno ukrašena. O njoj piše Angellus da je ukrašena »*diversis lapidibus*« a pulski Anonim da se u njegovo vrijeme apsida isticala bogatstvom mramornih ukrasa i »bizantskim« freskama. Anton Gnirs i A. Morassi naišli su kod sondažnih zahvata na dijelove veoma bogatoga podnog mozaika od kockica pretežno crvene i zelene boje, koje su bile dosta velike (15 do 20 mm) i prilično nepravilno razmještene. Među ukrasnim motivima javljaju se ribe, lotosi, ljiljani s laganim i ukrivljenim peteljka. Sve se to bujno isprepliće u krugove, spirale i trake. Mozaički je pod bazilike izgledao poput orijentalnih tapeta.

Uz baziliku je, naime, bio sagrađen *veliki benediktinski samostan*, sačuvan do XIV st. Od te je opatijske do kraja drugoga svjetskog rata ostao na istočnoj strani današnje Opatijske ulice ukrašeni portal, a 200 m sjeverozapadno od portala otkriven je 1953. god. ostatak široke polukružne apsida, sagrađene na rimskom mozaiku.

Bazilika sv. Marije imala je sa svake strane po jednu *simetrički smještenu kapelu s kupolama*. Svaka je od tih kapela imala četiri ugaone niše a bile su ukrašene figurarnim mozaicima i služile su za štovanje svetaca.

*Sačuvana je južna kapela s tlocrtom grčkog križa*. U sredini pročelja ima jedan ulaz. Nadsvođena je križnom kupolom. Ima tri prozorske rešetke od kojih se jedna nalazi u sredini apsida, druga u lijevom kraku, treća, najljepša, s isprepletenim krugovima na istočnoj strani kupole.

Skoljka apsida bila je ukrašena mozaikom od koga su sačuvane golobrade glave mladenačkog Krista i vjerojatno sv. Petra. Velike i nepravilne kocke živih boja odvajaju lica od zlatne pozadine. Mozaik, danas u samostanu sv. Franje u Puli, prikazuje »*traditio legis*«. Kristova je glava sačuvala oblik antičke glave. Može se usporediti s mozaikom iz mauzoleja Galle Placide u Raveni ili sv. Vitala i sv. Krizologa. Oči i lice odražavaju najčišću plemenitost.

Štukaturni vijenac ispod tog mozaika širok je 18 cm i ukrašen golu-bicama. One nose vijenac s cvjetovima i plodovima. U sredini se kupole nalazi dio mozaika, vijenac s trakama i listovima. Kapela je ukrašena freskama. Ispod štukaturnog vijenca primjećuju se tragovi mozaika dvanaestorice apostola. U niši s lijeve strane nalazi se dobro sačuvani lik sv. Ivana Krstitelja s natpisom »*Ecce Agnus Dei*«. Na desnoj strani je sv. Pavao s mačem. Te su freske rad domaćeg majstora iz druge polovice XIV st. Pulski Anonim vidio je u kapeli sarkofag nekoga pulskog biskupa. To je vjerojatno bila grobna kapela.<sup>26</sup>

<sup>26</sup> P. Kandler, *Notizie storiche*, Pula 1847, 65. O toj crkvi vidi: A. Morassi, *La chiesa S. M. formosa o del Canneto in Pola*, *Bollettino d'arte*, Rim 1924; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split 1965, 151. i sl.

2. Mletački dužd Pietro Selva (1071—1084), da bi dovršio ukrašavanje crkve sv. Marka u Veneciji, tražio je na sve strane dragocjeni mramor. Četiri stupa koja drže ciborij u crkvi sv. Marka uzeta su iz bazilike sv. Marije Formoze kao ratni plijen čete mornara pod vodstvom Giacoma Tiepola i Leonarda Querinija.<sup>27</sup>

Mramorni su stupovi bazilike bili u polovici XVI st. zamijenjeni vapnenastim i drvenim a oni su odnešeni u Veneciju za ukras stubišta Knjižnice sv. Marka. Mlečani su tako odnijeli najvrednije stvari iz te pulske bazilike.<sup>28</sup>

Koncem XVI st. ta je bazilika bila većinom porušena a obnovljena je kapela koja se može i danas vidjeti. Opatija sv. Marije bila je predana kao nadarbina (komenda) crkvi sv. Marka u Veneciji da bi se ona brinula za bogoslužje i uzdržavala za to jednog svećenika. Tako je bilo do pada Republike 1797. god. Koncem XVII st. obnovljena je u Puli općinska zgrada (palača) i za nju su upotrijebljeni preostali vrijedni materijali opatije.<sup>29</sup>

Od veličanstvene Marijine bazilike i benediktinske opatije danas je vidljiv samo dio perimetralnog zida, ostaci dviju kapela, grobna kapela i jednostavni ukrašeni portal opatije.

Sve ostalo od toga najznačajnijeg spomenika bizantske sakralne arhitekture u Puli nestalo je u vrtlogu stoljeća.

---

27 A. Venturi, *Storia dell'arte italiana: dai primordi dell' arte cristiana al tempo di Giustiniano*, I, Milano 1901, 23—28.

28 »Suplice dei nunzi delle città di Pola« od 11. travnja 1550. Spis se čuva u Archivio di Stato di Venezia, Procuratia di Supra, R. 35, c. 122; C. de Franceschi, *Le colonne polesi della libreria di s. Marco, Atti e memorie XLIV/1933*.

29 O tome svjedoči spis od 18. VII 1651. objavljen u *Atti Istriani*, I, Trst 1843.